

Türkiye’de Toprak Kullanma ve Koruma Kültürü

Culture of Soil Usage and Conservation in Turkey

Taner Okan *

Orhan Sevgi **

H. Barış Tecimen ***

Özet:

Türkiye’nin toprak kaynakları farklı nitelik ve nicelikteki sorunların etkisi altındadır. Şüphesiz ki, bu sorunların ortaya çıkması ve sonrasında önlenmesi toprağı kullanma ve koruma kültürü ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda toprak kaynakların iyi yönetilebilmesinin araçlarından biri de “kullanma ve koruma kültürü” olarak karşımıza çıkmaktadır. Toprak varlıklarını korumak, bu kaynakları kullanarak ya da ondan yararlanarak bugüne değin ortaya çıkarılmış tüm kültür öğelerinin de korunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle kültür tarihimizde toprağı ilişkin kullanım biçimlerinin tespiti ve yorumlanması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada kültürümüzde bir kaynak olarak toprağı dayalı geleneklerden anız yakma, başaklama, imece, geleneksel el sanatları ile yazlık ve kışlak kültürleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toprak, kullanma kültürü, koruma kültürü.

Abstract:

The soil resources of Turkey are under varying quality and quantity of troubles. Undoubtedly the emergence and solution of those problems are keenly in correlation with the

* Taner Okan, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Ormancılık Ekonomisi Anabilim Dalı, 34473, Bahçeköy, İstanbul.

tokan@istanbul.edu.tr

** Orhan Sevgi, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Toprak İlimi ve Ekoloji Anabilim Dalı, 34473, Bahçeköy, İstanbul.

osevgi@istanbul.edu.tr

*** H. Barış Tecimen, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Toprak İlimi ve Ekoloji Anabilim Dalı, 34473, Bahçeköy, İstanbul.

background of soil use – conservation culture. In this context “usage – conservation culture” appears to be an appropriate tool for efficient soil management. Conservation of soil resources also implies the conservation of all related cultural elements arisen from “utilization history” of soils. Thus; the determination and evaluation of the forms of soil usage in our cultural past carry special importance. In this regard, “stubble burning”, “spiking”, “collective work”, “conventional handicrafts” and “summer - winter house” conventional phenomenon related to soil will be argued in this study.

Keywords: Soil, Usage culture, Conservation culture.

Giriş

Son yüzyıldaki ekonomik büyüme, değer yargılarındaki değişim, aşırı nüfus artışı, kırsal yoksulluk, tarım ve hayvancılıktaki hatalı politikalar, yaşanan çevre sorunları ve küreselleşme bağlamındaki gelişmeler insanın toprağı algılayış, kullanış ve yaklaşım biçimlerinde büyük değişimler yaratmıştır. Toplumların yaşamlarını sürdürebilmeleri için toprağı olan gereksinimleri giderek artmış ve çeşitlenmiş, buna karşın torağı koruma ve kullanma kültürü tartışılır hâle gelmiştir.

Geray’a göre (1998) kültür; “insanoğlunun doğada bulduklarına eklediğı her şey (makinalar, etik normlar, sanat akımları, gelenekler, teknoloji, din vb.)” olarak tanımlanmaktadır. Ozankaya ise (1992) kültürü; “bir insan topluluğunun, doğal ve toplumsal çevresiyle etkileşim süreci içinde ürettiğı maddi ve manevi öğelerin toplam bileşimi” olarak tanımlanmaktadır.

Görülmektedir ki, kültür kavramına ilişkin tanımların merkezinde insan bulunmaktadır. Şüphesiz ki, her toplum varolduğı tarih sürecinde oluşturduğı, yaşattığı ve uygulayıcısı olduğı bir kültür bulunmaktadır. Doğal kaynaklara ilişkin sorunların temelinde insan bulunduğundan ve kültür kavramından insan dışlanamayacağından dolayı kaynakları kullanma kültürünün analiz edilmesi ile bu kültürlerin oluşturduğı kazanımların gelecek nesillere aktarılmasında büyük olanaklar sağlayacaktır.

Bununla birlikte korumanın da bir kültür sorunu olarak ele alınması gerekmektedir. İnsanoğlunun ürettiğı kültürel değerler ile yaşamını sürdürdüğü doğa arasında bir ilişki mevcuttur. İnsanın ürettiğı kültürel değerler ile içinde yaşamını sürdürdüğü doğal çevre varlıkları arasındaki ilişkiden ortaya çıkan birikimleri tespit etmek ve gelecek kuşaklara aktarmak ise büyük önem arz etmektedir.

Diğer yandan, “bir varlık olarak doğal çevre ile insanın ürünleri olan kültür varlıkları arasında da önemli bir fark vardır. İnsan kendi varlığını sürdürmek için doğayı kullanmak zorundadır. İnsanoğlu doğayı ihtiyaçlarını karşılamak adına kullanırken (yerleşme, baraj, yol vb.) çevreye zarar verecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Bununla birlikte; yerleşme, baraj, yol yapımı gibi mühendislik çalışmalarında, konu yalnızca bir çevre sorunu olarak görülmemelidir. Bu tür hizmetler sunulurken insanlık adına kaygı duyulması gereken, insanın müdahale ettiği ırmak, dağ, orman, kıyı gibi doğa parçalarının da insan gibi bir varlık olduğudur. İnsan, eğer müdahalesinde, orada olamıyorsa, o varlığa tanıklık yapamıyorsa, o da varlığın kendisi gibi kutsal olduğunu göremiyorsa, kendi varlığını da tehlikeye atmaktadır. Dolayısıyla doğaya müdahale ederken salt teknik gerekçeler yeterli olmamaktadır” (Günay, 2006). Çevre sorunlarının çözülmesinde insanı merkeze koyan ve onun çevresine ait sorunların çözülmesine yönelik yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Sözü geçen teknik gerekçelerin yanısıra doğal, sosyal ve kültürel boyutların da sürece dâhil edilmesi gerekmektedir.

Baylan’a göre (2009); “çevre sorunları hâlâ sadece teknik, sorunu yaratan ve yaşayan insanlardan ve gruplardan bağımsız görülen ve kültürel boyutu büyük oranda ihmal edilen bir konudur. Çevre sorunlarına neden olan çevresel risklerin algılanışı ve insanların bu riske nasıl tepki verdiği bireysel ve toplumsal özelliklere, başka bir ifadeyle; kültüre bağlıdır”. Mutlu ise (2009); “çevre sorunlarının anlaşılabilmesi için sorunun öncelikle toplumsal nitelikli olduğunun kabul edilmesi gerektiğini” belirtmektedir.

Diğer yandan, doğal varlıkların ve bu varlıklarla ilişkili olarak ortaya çıkan kültürel deneyimleri korumanın toplumun tamamının benimsediği bir kültür unsuru olmadığı da açıkça görülmektedir. Korumayı istemek, hatta korumanın nasıl yapılacağını bilmek, koruma uygulamalarını gerçekleştirmek, yani “yapmak” için yeterli değildir. Koruma uygulamalarını birer sonuç değil, süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir (Bademli, 1997). Bu bağlamda toprak varlıklarımızın korunması, temelde kendi varlığımızın da korunması anlamına gelmektedir. Ayrıca, toprak varlığının korunması; toprağı kullanarak ya da ondan yararlanarak bugüne değin ortaya çıkarılmış tüm kültür öğelerinin de korunmasını ifade etmektedir.

Toplumun oluşturduğu ve uyguladığı kültürel deneyimlerde toprak kaynaklarına ilişkin unsurların da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu araştırmada ele alınan sorun toplumun kültürel dinamiğinde geçmişte yer alan ve günümüzde varlığını devam ettiren veya bu süreçte yok olup giden uygulamaların analiz edilmesidir. Bu kasamda çalışmada, kültürümüzde toprak kaynaklarından yararlanma biçimlerimizde hangi deneyimlerin

bulunduğunun tespit edilmesi ve uygulamaların kültür unsuru hâline gelmesinin günümüze yansımaları tartışılmıştır. Kültür hâline gelmiş yararlanma biçimleri olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınmıştır.

Toprak Kaynaklarından Yararlanırken Geliştirilen Kültürel Deneyimler

Türk Kültürüne ilişkin yazılı ve sözlü kaynaklara bakıldığında, toprak varlıklarından yararlanma açısından çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Bu uygulamaların bazıları ekonomik gerekçelere bazıları sosyal gerekçelerle bazıları da geleneksel sanat uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. “Anız yakma” eyleminin ekonomik nedenleri bulunmaktayken, “başaklama” ve “imece” geleneğinde sosyal dayanışma öne çıkmaktadır. “Toprağa dayalı geleneksel el sanatlarında” ise toprağın sunduğu yaratıcılık ve yaşamın temel fonksiyonlarına ilişkin ihtiyaçlar söz konusudur. Söz edilen bu kültür öğelerinin oluşumu, olumlu ya da olumsuz yönleri ve bugün itibariyle uygulamaları çalışmanın da kapsamını belirlemektedir.

1. Anız Yakma

Anız yakmanın, birim alandan daha yüksek ürün alma ve uygun ekosistemlerde ilâve ürün elde etme çabalarının sonucu olarak son 60 yılda yaygınlaştığı belirtilse de, Türk kültüründe varolan bir gelenek olduğu aşağıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Ögel’e (1985) göre; “Anız sözünün aslı, Eski Türkçe’deki *anğız* deyiminden gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud bu deyişin manasını şöyle anlatmaktadır: ”Buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra, tarlada kalan köke yakın biçilmiş saplar ve köklerdir”. Anadolu’da da bu deyim, *anız* veya *anğız* yakma şeklinde söylenir. Anız sözünün “Anadolu’daki anlayışları” şöyle sıralanmaktadır”:

1. Ekinin biçilmesinden sonra, tarlada kalan, “köklü sap kısmı”
2. Ekin biçildikten sonra, sürülmeden “boş kalan tarla”
3. Mahsul kaldırıldıktan sonra, ekilmeyerek “nadasa bırakılan tarla”
4. Nadas edilmeden ekilen tarla.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, Anız deyiminin Türk kültüründeki yerinin Anadolu’dan öncesine dayandığı literatürden anlaşılmaktadır. Ögel (1985) Anadolu’da anız hakkında, çok köklü ve derin bir bilginin varlığından bahsetmektedir. Diğer yandan, ekin biçildikten sonra tarladaki anızın yakıldığı da belirtilmektedir (Ögel, 1985).

Anız yakma eyleminin getirdiği avantajlar tarımla uğraşan kesim tarafından benimsendiğinden bu uygulama devam etmektedir. Sayılı ve Akman’a göre (1994); “Birim alandan elde edilen ürün miktarının artmasıyla toplam sap ve saman miktarı da artmış, buna

karşılık sap ve saman kullanım alanı hızla daralmıştır. Bu durum gelişmiş ülkelerin önemli bir problemi hâline gelmiş ve çözüm olarak da anız artıklarının yakılması hızla artmıştır. Yakmayı cazip kılan bir diğer husus da, özellikle ikinci ürün tarımının yaygın olduğu bölgelerde ana ürün olarak yetiştirilen tahıllarda anız artıklarının topraktan kolayca uzaklaştırılmasında oldukça pratik bir yöntem olması ve tarlanın çabucak ikinci ürün için ekime hazır hâle gelmesini sağlamadaki kolaylığıdır” (Sayılı ve Akman, 1994).

Kara ve Sezer ise (1992) anızın ve sapların istenilmediği ve ekonomik olarak kullanılmadığı koşullarda aşağıdaki nedenlerden dolayı anız yakıldığını belirtmektedir:

- a. Çok kolay, masrafsız ve çabuk yok edilmesi
- b. Kendi gelen hububatların ve yabancı otların azaltılması
- c. Salyangoz, kırkayak, bazı keneler, tel kurtlan, örümcekler ve diğer böceklerin azaltılması
- d. Çeşitli hastalıkların azaltılması (yaprak lekesi, sap ve kök çürüklüğü, erken fide yanıklığı ve solgunluk
- e. Toprak işlemede kolaylık sağlaması, bazı işlemler azaldığından enerji tasarrufu sağlaması
- f. İkinci ürün yetiştirmek için zaman tasarrufu daha yüksek ve ekonomik üretim gibi amaçlarla geliştirilen toprak işlemez tarımda mibzerle ekim problemlerinin en aza indirilmesi
- g. Daha yüksek verim beklentileridir.

Anız yakma eyleminin yukarıda sayılan olumlu yanlarının yanısıra olumsuz yönleri de bulunmaktadır:

- Rüzgâr ve su erozyonunun muhtemel olduğu bölgelerde yakma işlemi erozyonu teşvik etmekte ve toprak kaybını arttırmaktadır.
- Ayrıca kontrolsüz yakma işlemleri nedeniyle ürün artıklarının yakılması geniş tarla yangınlarına neden olmakta ve doğal vejetasyonu tahrip etmektedir.
- Yakılan anızlar, rüzgârın etkisiyle ormanlarda ve yerleşim alanlarında yangınlara neden olabilmektedir.
- Yangınlar sırasında arazide yaşayan pek çok yaban hayvanı (kuş, tavşan tilki, çakal vs.) yuvalarını terk etmekte veya ölmektedir.
- Bütün bunlarla birlikte yangın sonucunda ortaya çıkan duman atmosfere karışarak havanın kirlenmesine neden olmakta ve doğal dengeyi bozmaktadır.

➤ Ayrıca, yükselen dumanlar zaman zaman karayollarında görüşü engellemekte ve trafik kazalarına neden olmaktadır.

➤ Öte yandan anızın yakılmayıp, toprağa organik madde olarak karıştırılması ülkemiz topraklarına organik madde sağlaması açısından önemlidir (Sayılı ve Akman, 1994; Kara ve Sezer, 1992).

Bu gerekçelerle ülkemizde ve diğer ülkelerde anız yakma uygulamasının yasaklandığı bilinmektedir. Anız yakma tarımsal bir uygulama olarak bilimsel açıdan hatalı bulunmakta ve bu uygulamanın önüne geçilmek istenmektedir. Önerilen çözüm yolları arasında; hasat sonrası toprağın anında işlenmesi, anız yakmayıp artıklarının toprağa organik madde olarak karıştırılması vb. durumlar bulunmaktadır. Ancak dikkatlerden kaçan husus, anız yakmanın tarımda verimliliği arttırmak üzere son yüzyılda uygulandığı saptamasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere anız yakma kültürümüzde yer edinmiş bir uygulamadır. İkinci bir yanlış ise, anız yakmanın “dededen, atadan kalan bir yöntem” olarak ele alınmasıdır. Anız yakma eyleminin, bu topraklarda yüzyıllardır uygulandığı ve kültürel pratik hâline geldiği bilinmektedir. Bu durumda soruna kültür sorunu olarak yaklaşılmalı ve bu doğrultuda çözümler aranmalıdır.

2. Başaklama

Başaklama, çok eski bir Türk ziraat geleneğini gösteren bir sözdür. Ekin biçildikten sonra demetlere giremeyen ve tarlada kalan başaklar, bunları toplamak zahmetine katlanan fakir köylülerin hakkı olarak görülmüştür. Artık başakları toplayanlara da, Türkler arasında *başakçı* adı verilmiştir. Anadolu’da “başaklama” ve “başakçılar” sözü, hiç şüphe yok ki, Türk kavimleri ve Türk kültürü içinde, en iyi belirlenmiş ve yerini bulmuş bir deyiştir. Tabii olarak bu başaklama işi, yalnızca buğday tarlalarında değil, bağ ve bostan bozumu ile meyveler toplandıktan sonra, bahçelerde de yapılmıştır. Bu gibi artıkları toplama işlerinin, başakla ilgisi bulunmamasına rağmen, Türkler bu eski deyişi geniş tutmuş ve bunların hepine birden, *başaklama* demiştir (Ögel, 1985).

Başaklama deneyiminin geçmiş yıllarda olduğu gibi günümüzde de sosyal değerini koruduğunu ancak, toplum yapısına bağlı değişen değerlere koşut olarak uygulamada azaldığı görülmektedir. Günümüzde bir tarladan en fazla ürün alma için bol gübre kullanılmakta, tarlada bulunan canlıları uzaklaştırmak için ise bol ilaç kullanılmaktadır. Böylelikle söz konusu tarlada hiçbir canlıya yaşama hakkı tanınmamaktadır. Oysa başaklama kültüründe, ürünün bir kısmı yörede yaşayan dar gelirli insanlara aittir. Tarlayı işleyen kişi daha en basından ürününü bir başkasıyla paylaşacağını bilmekte, ihtiyacı olanların varlığını kendi

yaşantısında hissetmektedir. Bununla birlikte, en fazla ürünü almak için hayatı paylaşmaktan uzak değer yargılarına sahip bir toplumda, çiftçilik yapanların ürünlerini korumak için 24 saat devriye gezdiği, Çiftçi Malları Koruma Başkanlığı, Kaymakamlık, Ziraat Odaları ve Jandarma işbirliğinde koruma önlemleri aldığı görülmektedir. Yüzyıllardır kültürümüzde uygulanagelen bu geleneğin ruhunda yardımlaşma fikrinin olduğu açıktır. Bu nedenle, böylesi bir uygulamanın devam ettirilmesi için yukarıda bahsedilen soruna ilişkin olarak ele alınacak çözümlerde kültürel unsurların kullanılması faydalı olacaktır.

3. İmece

İmece, işlerin ortaklaşa görülmesini sağlayan bir Türk geleneğidir. Geleneğin oluşup gelişmesi kapalı kırsal ekonominin güç koşullarında hayatı ve kültürü yeniden üretmede dayanışma gereksiniminden kaynaklanır. Ögel (1985)'te, Türk toplumunda, "imece" ile "yardımlaşma", kavramlarının hemen hemen aynı deyişler ile söylenip anlatıldığı aktarılmaktadır.

Kaderli (2008)'de imece; "kırsal alanda köy işlerinin, ortak işlerin, köyün ortak ihtiyaçlarının, kişisel işlerin, köyün zorunlu veya isteğe bağlı görevlerinin, ortak emek verilerek, elbirliğiyle, bir araya gelerek, emeklerin ortaklığıyla, karşılıklı olarak, sırayla, toplu hâlde, eşit şartlar altında yapılması, bu amaçla yapılan örgütlenme, gönüllü katılıma dayanan karşılıklı yardımlaşma sistemi, çalışma yöntemi, işlerin tamamlanması, ortaklaşa iş, geleneksel yardımlaşma biçimi, toplu iş yapma esasına dayanan Türk geleneği, usûl, ücretsiz iş mükellefiyeti" şeklinde tanımlanmaktadır. Kırsal alanda yaşayan halkın zorunlu iktisadi faaliyetleri ve ortak işlerinin yanısıra günlük hayatını sürdürebilmesi ve kişisel işlerini de yerine getirmesi gerekir. Beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlara ek olarak sosyal olayları da paylaşarak gerçekleştirmek zorundadır. Bahsedilen koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve köyün ya da köylünün bütün sosyo-ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli çözümleri üreten imece kültürü yüzyıllardır uygulanan bir kültürel öge olarak günümüzde de devam etmektedir.

Kaderli (2008) de; genel olarak imece ile yaygın biçimde yapılan bazı işleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Yetim, dul, asker ailesi, kocası gurbette kadınlar ve yaşlıların köy hayatıyla ilgili her türlü işleri
2. Yangın, sel ve deprem felaketlerine uğrayanlara ev yapmak ya da onarmak
3. Fakir ve yetimlerin çeyiz ve düğün işleri

4. Tarla sürme, ekin biçme, mahsulü taşıma, harman işleri, sebzeçilik ve meyvecilik ile ilgili işler
5. Köy odası, okul, cami, yol, köprü yapımı
6. Köyün öğretmenine, imamına ve ebesine odun ve eşya taşıma
7. Kışlık yiyeceklerin hazırlanması (un öğütme, pekmez kaynatma, bulgur çekme ve erişte kesme)
8. Köyün otunu ve taşını toplamak
9. Hayvanların kışlık tedariki
10. Kilim ve hasır dokuma ve benzeri çeşitli işler.

Başlangıçta topraktan tarımsal ürün elde etme şeklinde ortaya çıkan imece kültürünün çeşitlenerek çok farklı konularda da uygulandığı yukarıda verilen listeden kolaylıkla görülmektedir. İmece kültürünün günümüzde de hâlen devam ettiği ve şehir yaşamında da yaşandığı görülmektedir. Yüzyıllardır süregelen bu geleneğin gelecek nesillere aktarılması için halk bilimi çalışmalarına bu konuya öncelik verilmesi bir zorunluluk olarak görülmelidir. Diğer yandan, bu kültürel geleneği çevre sorunlarının çözümünde de kullanmak doğru bir yöntem olacaktır.

4. Yaylak kışlak kültürü

Mera hayvancılığı Türklerin değişmeyen yaşama biçimi olup yaylacılık ta eski tarihlerden beri geleneksel bir tarımsal faaliyet olarak sürdürülmektedir. Eski Türkçe metinlerden günümüze kadar değişmeden gelen yaylak ve kışlak kelimeleri Türklerin yaylak ve kışlak uygulamalarına önem verdiklerinin göstergesidir. Nitekim yaylacılık faaliyetleri son derece gelişmiş olduğu için yaylak ve kışlaklar kesin töre ve geleneklerle düzen altına alınmıştır. Tarımsal açıdan son derece önemli bir uygulama olan yaylacılık Türklerde tarımla uğraşan kişiler arasında önemli bir sosyal dayanışma aracı olarak ta göze çarpmaktadır (Daşçı ve Çomaklı, 2006). Ülkemizde en önemli kültürel değerlerimizden birisi de yaylak-kışlak kültürüdür. Bu geleneğin izleri çok eskilere dayansa da, günümüzde de biçim değiştirerek devam etmektedir. Türkiye'nin birçok yerinde insanlar yazın sıcaklardan kurtulmak için, yaylaklara gitmektedir. Ülkemizde hemen hemen birçok yerleşimin yaylağı bulunmaktadır. Benzer durum yazlık kavramında da bulunmaktadır. Her ne kadar yazlık denilen yapılar daha sıcak bölgelerde olsa da, dokuz ay kışın oturduğunuz yerin dışında bir yerde üç ay geçirme isteği bulunmaktadır.

Hayvancılık kültürüne bağlı olduğu eski dönemlerde veya günümüze yakın Osmanlı döneminde yaylak ve kışlaklar hayvan sürüleri için son derece önemli olmuştur. Sürüler

kışlaktan itibaren yaylağa kadar taze otların çıkışını takip ederek kilometrelerce alan yürüyerek ve yaylakta yazı geçirdikten sonra tekrar geri dönüşe başlayarak bir yıl tamamlanırdı. Bu uygulama kentleşmenin kutsallaştırıldığı yıllarda, göçebe köylülerin iskanıyla son bulmuştur. Bu kapsamda yapılan tüm faaliyetler yıllar içinde gelenekselleştiğinden, herhangi bir sosyal karışıklığa neden olmamıştır. Gelenekselleşen bu uygulamada kimin nerede yaylayacağı, nerede kışlayacağı yazılı olmayan örflerde bellidir. Bu uygulamanın en belirgin özelliği hayvanların otladığı meraların değişik zamanlarda kullanılması, otlakların kendini yenileyebilme imkanına sahip olmasının sağlanmış olmasıdır. Sürüler hareket hâlinde olduğundan bir yıl sonra tekrar aynı yerden geçene kadar, söz konusu otlak kendini yenileyebilme imkanına sahip olmaktadır. Böylece otlakların kapasiteleri zorlanmamakta, dolayısıyla da otlakların ıslahına yönelik herhangi bir çaba da gerekmemektedir. Bitki örtüsü hayvancılık arasındaki ilişkilere bakıldığında ise geniş alanlarda yapılan bu hayvancılık sayesinde, ülkemizin bitki türü zenginliğinin de korunduğunu belirtmek gerekir.

Günümüzde ise dar bir otlığa sıkıştırılan sürüler, toprağı sıkıştırmakta, çimlenme yataklarını bozmakta, bitki örtüsünü tahrip etmektedir. Geçmişte ki otlığın kapasitesini aşmayan otlatma yerine, yeşil ne varsa otlatılması şeklindeki uygulama toprağımızı tahrip etmektedir.

4. Hammaddesi Toprak Olan Geleneksel El Sanatları

İnsanoğlunun, giyinme, barınma, korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaşadığı coğrafyada varolan doğa şartlarına göre el sanatlarını oluşturduğu bilinmektedir. Gelişerek uygulandıkları toplumlarının kültürünün bir parçası hâline gelen el sanatları, süreç içerisinde gelenekselleşmiş ve günümüze kadar uygulanagelmiştir.

Özgündüz (1985) el sanatlarını; “bireyin bilgi ve becerisine dayanan genellikle doğal hammaddelerin kullanıldığı, elle ve basit aletler dışında, makine gücüne ihtiyaç duyulmadan yapılan ve toplumun kültürüne, gelenek ve göreneklerini, folklorik özelliklerini taşıyan, yapan kişinin zevk ve becerilerini yansıtan, gelir sağlayıcı üretime yönelik etkinlikler” olarak tanımlamıştır. El sanatları çeşitli özellikleri göz önüne alınarak farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Arslantaş’a göre el sanatları; (2007) hammaddesi lif olan el sanatları, hammaddesi ağaç olan el sanatları, hammaddesi cam olan el sanatları, hammaddesi taş olan el sanatları, ham maddesi toprak olan el sanatları, ham maddesi metal olan el sanatları, ham maddesi deri ve hayvansal atık olan el sanatları ve ham maddesi kabuk saz, ince dal ve sap olan el sanatları” şeklinde sınıflandırılmıştır (Arslantaş, 2007).

Söz edilen ham maddelerin kullanılmasıyla geleneksel Türk El Sanatları; halıcılık, kilimcilik, kumaş dokumacılığı, yazmacılık, çinicilik, seramik-çömlek yapımcılığı, işlemecilik, oya yapımcılığı, deri işçiliği, müzik aletleri yapımcılığı, taş işçiliği, bakırcılık, sepetçilik, semercilik, maden işçiliği, keçe yapımcılığı, örmecilik, ahşap ve ağaç işçiliği, arabacılık vb. olarak sıralanmaktadır.

Ham maddesi toprak olan el sanatlarını ise; seramik, çinicilik ve çömlekçilik olarak ele alınabilir.

Seramik hammaddesi kil olup elde, kalıpta veya tornada biçimlendirilmiş, fırınlanmış her tür eşyanın genel adıdır. Seramiğin tarihçesi insanların ateşi bulmaları ile başlamaktadır. Suyu taşımak, muhafaza edebilmek için kaplar yapma zorunluluğundan seramik doğmuştur. Yüzyıllar boyunca, kap kacak yapımında kullanılmış, gerek eski çağlarda gerekse günümüzde yapı tuğlası üretiminde yararlanılan bir gereç olmuştur. Çeşitli kültürlerin yaşadığı bir bölge olması sebebiyle Anadolu'da yapılan birçok arkeolojik kazı sonucu tarihe ışık tutan seramik eserlere rastlanmıştır. İlk kaynaklarını Anadolu dışındaki Türk seramiğinden alan Anadolu seramik sanatı, Osmanlı devrinde tamamen kendine özgü bir gelişme göstermiş, tercih edilen, ihraç edilen eserler vererek ilgi görmüştür. Hokka, kase, ibrik, sürahi, kadeh, kandil, kupa, gülabdan, buhurdanlık, tütsü kabı vb., tabaklar sert beyaz hamur, sır altı tekniğiyle yapılmıştır. Çini ise genellikle mimariye bağlı yapıtlarda kullanılmaktadır. Günlük yaşamda kullanılan kap vb. ise seramik denilmektedir. Orta Asya'da gelişen seramik sanatının bir kolu olan çinicilik, Selçuklularla Anadolu'ya girmiştir. Osmanlılarda mimari süslemede çok önemli yeri olan çini, cami, medrese, türbe, sarayları süslemekte kullanılmıştır. İlk Osmanlı devri çinileri Selçuklu geleneğinin devamıdır (Anonim, 2011).

Çömlekçilik, Anadolu'da çok eskiden beri yapıla gelmiş el sanatlarından biridir. Çamur, kolaylıkla elde edilen hammaddelerin en eski, kullanışlı olanıdır. Yumuşakken kırılmadan biçimlendirilebilir. Özlü çamurdan elle veya çömlekçi çarkından geçirilerek çeşitli ölçülerdeki kalıplara dökülüp form kazandırılmaktadır. Fırınlarda pişirilerek, sırlanan veya sırlanmadan yapılan toprak çanak, çömlek, testi, vazo, küp vb. yapma sanatı olarak tanımlanabilir. Anadolu'da üretilen çömlekler genellikle sulandırılmış çamurla sırlanmakta, çömlekler açık ateşte pişirilmektedir. Günümüzde fonksiyonel olarak yapısı kaybolmaya başlayan, ancak kullanım alanlarında değerlendirilen çömlekçilik sanatı birkaç yörede az sayıda ustasıyla devam etmektedir (Anonim, 2011).

Günümüzde geleneksel el sanatlarının korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bir problemdir. Diğer bir ifade ile geleneksel el sanatları açısından en önemli gerçek, onların bir

kısının yok olduğu ve bir kısmının da yok olmak üzere olduğudur. Bu olgunun arkasındaki gerekçeler oldukça farklıdır. Bunlar arasında; teknolojik gelişmeler, eski sanatkarların olmayışı; geleneksel el sanatlarına olan ilginin azalması, ekonomik sıkıntılar vb. gibi unsurların olduğu söylenebilir. Ancak geleneksel el sanatlarını yaşatmak için Türkiye genelinde belli dönemlerde festivaller, il tanıtımları için bilimsel toplantılar ve şenlikler yapıldığı bilinmektedir. Fakat bu çabalara rağmen yine de geleneksel el sanatlarına halk tarafından arzu edilen ilginin gösterildiği söylenemez. Hâlbuki geleneksel el sanatları, bir toplumun geçmiş yaşantılarının somut kanıtlarını sunarlar. Bu da onun kuşaklar arasında köprü vazifesi gören bir araç olduğunu gösterir. Bu bakımdan geleneksel el sanatlarını yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak bir ülkenin kültür değerlerini korumak için son derece önemlidir.

Sonuç

Kıt bir kaynak olarak toprağın, hem ekonomik hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir biçimde kullanılması gerektiği bilinmektedir. Çeşitli şekillerde zarar verilen toprak kıt bir üretim faktörü olduğundan, dolayısıyla miktarı arttırılamayacağından toprağı korumaya dönük çabaların toplumsal sorumluluk olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu toplumsal sorumluluğu yerine getirebilmenin yollarından biri kültürel uygulamaların gelecek nesillere taşınmasını sağlayacak projelerin hayata geçirilmesidir. Bu kültürel deneyimlere bakıldığında bazılarının toprağın verimini arttırma, bazılarının sosyal dayanışma örneği olma, bazılarının ise ihtiyaçları karşılama gibi nedenlerle oluşturulduğu görülmektedir. Diğer yandan günümüze kadar gelmiş olan bazı uygulamaların ise, anız yakma gibi, terk edilmesi gerektiği görülmektedir

Her kültür, toplumsal yaşamında bütünlük sağlamak için bir dizi kural tanımlarken, aynı zamanda bireylerin ve toplumun doğayla kurduğu ilişkinin çerçevesini de belirlemektedir. Kaynakların yönetimi için geliştirilen uygulamalar ya da kültürel deneyimler doğadan yararlanma biçimlerini etkilemektedir. Öte yandan, toplumların doğaya ve çevrenin de içinde bulunduğu tüm olaylara bakışında, kültürel bakış açılarını ya da dünya görüşlerini de kullandığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle kültür, bakış açılarını ve bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel deneyimleri iletmede aracılık etmektedir. Toplumların kültür mirasını gelecek nesillere aktarmasının yollarından biri de toprak varlıklarını nasıl kullandığı ve koruduğunun analiz edilerek yorumlanmasıdır.

Öte yandan, kültür hâline gelmiş eylemlerden doğal varlıkları koruma faaliyetlerinde yararlanılması yönünde de önemli fırsatlar bulunmaktadır. Örneğin imece kültüründeki dayanışmanın ruhunu çevre sorunlarının çözümünde toplumun tüm katmanlarının ortaklaşa hareket etmesini sağlayacak bir araç olarak kullanabileceği dikkate alınmalıdır.

Başaklama kültürünün temeli olan ve toplumumuzun geçmişinden gelerek günümüzde pek itibar edilmeyen "paylaşma duygusu"nun günümüz koşullarında tekrar hayatın içine dahil edilebilmelidir. Başka bir insanın sorununu paylaşma ve kendine ait bir mal varlığıyla bu sorunu çözmeye yönelik bu yaklaşım koruma kültürünün oluşması ve gelişmesinde çok önemli bir anahtardır.

İmece ve başaklama gibi kültürümüzde yer alan geleneklerden yola çıkarak uzun vadede korumayı kültürümüzün önemli bir ögesi durumuna getirebilmek için; yerel yönetimler, ilgili kamu ve meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri arasında işbirliği yapılarak bilinçlendirme ve eğitim çalışmalarının yapılması ise zorunlu bir aşama olarak görülmelidir.

Öte yandan, toplumun kültürel yapısı, bilim, teknoloji ve küreselleşme gibi unsurlarla değişmeye başlamış ve yüzyıllardır süregelen kültürel deneyimlerin bazıları yerini yeni uygulamalara bırakmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de geleneksel el sanatlarının bugün itibarıyla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, günümüz Türkiye’inde hâlen devam eden bazı uygulamalar da mevcuttur.

Kaynaklar

“Toprağa Dayalı El Sanatları”. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/belge/1-94270/hammaddesi-toprak-olan-geleneksel-el-sanatlari.html> (Erişim 01.09.2011)

Arslantaş, S. G., *Van Yöresi Geleneksel Baş Süslemelerinin Tarihsel Süreç İçerisinde İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı Dekoratif Ürünler Eğitimi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Bademli, Raşit Raci, *Ulusal Çevre Eylem Planı: Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması*, ISBN 975-19-1759-X, DPT, Ankara 1997.

Baylan, Emel, *Doğaya İlişkin İnançlar, Kültür ve Çevre Sorunları Arasındaki İlişkilerin Kuramsal Bağlamda İrdelenmesi*, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, 1 (2) 68-74, Ankara 2010.

- Daşçı, Mahmut, Binali Çomaklı, *Yaylacılık ve Tarımsal Açından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 37 (2), 275-280, Erzurum 2006.
- Geray, Ahmet Uçkun, *Çevre Krizi ve Etik*, 1. Ulusal Kültür Kongresi 3-5 Kasım 1997, İzmir Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı Yayını, s. 288-298, İzmir 1998.
- Günay, B., “Varlık Bilimi Bağlamında Koruma”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı 144, Yıl 12, s. 5-20, İstanbul 2006.
- Kaderli, Zehra, “Deliorman'ın Aydoğdu Köyünde Meci / İmece”, *Türkoloji Araştırmaları*, 2008, (16) s. 90-112, 2008.
- Kara, Erman, İsmail Sezer, “Anız Yakma”, *Ekoloji Çevre Dergisi*, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı Yayını, 5, 1992, s. 18-22,
- Mutlu, Ahmet, “Türkiye’de Çevre Sorunları Literatürünün Baskın Niteliği ve Sosyal Bilimler Yaklaşımının Gerekliliği”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, s. 1, s. 71-82, 2009.
- Ozankaya, Özer, “Ulusal Toplumun ve Ulusal Kültürün Kurucu Ögeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3 (10): 213-225, Ankara 1992.
- Ögel, Bahaeddin, “Türklerde Ziraat Kültürü”, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 638, Kültür Eserleri Dizisi: 46, 1985.
- Özgündüz, Saadet, Afyon Yöresi, Türkmen Giyimleri üzerine Bir Araştırma, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul 1985.
- Sayılı, Murat, Zekeriya Akman, “Tarımsal Uygulamalar ve Çevreye Olan Etkileri”, *Ekoloji Çevre Dergisi*, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı Yayını, 12, s. 28-32, 1994.